

TANKAR OM URSPRUNG

TANKAR OM URSPRUNG
FORNTIDEN OCH MEDELTIDEN I NORDISK
HISTORIEANVÄNDNING

RED. SAMUEL EDQUIST, LARS HERMANSON & STEFAN JOHANSSON

THE MUSEUM OF NATIONAL ANTIQUITIES, STOCKHOLM. STUDIES 13

Statens historiska museum
box 5428
SE-114 84 Stockholm
Sweden
www.historiska.se

OMSLAGSILLUSTRATION

En tankfull Holger Danske som bronsstaty av H. P. Pedersen-Dan (1907) uppställd utanför hotell Marienlyst i Helsingör. Foto av Janus Møller Jensen. Se även Møller Jensens artikel i denna volym.

© 2009, Författarna

THE MUSEUM OF NATIONAL ANTIQUITIES, STOCKHOLM. STUDIES
Huvudredaktör: Fredrik Svanberg

Formgivning av layoutmall: Thomas Hansson

Tryckt av NRS tryckeri i Huskvarna 2009

THE MUSEUM OF NATIONAL ANTIQUITIES, STOCKHOLM. STUDIES 13
ISSN 0349-8182

ISBN 978-91-89176-38-6

INNEHÅLL

INLEDNING – tankar om ursprung <i>Samuel Edquist, Lars Hermanson & Stefan Johansson</i>	7
FÖRESTÄLLNINGAR OM URSPRUNG OCH IDENTITET i Saxo Grammaticus <i>Gesta Danorum</i> och Snorre Sturlassons <i>Heimskringla</i> . <i>Lars Hermanson</i>	15
I HVILKEN GRAD OPPSTOD NORSK NASJONALFØLELSE og identitet i middelalderen? <i>Erik Opsahl</i>	35
FORNALDARSAGERNES VERDEN og 1300-tallets panskandinaviske identitet. Fornaldarsagaerne som historisk litteratur. <i>Sverrir Jakobsson</i>	53
BILDEN AV RYSSLAND OCH RYSSAR i svenska källor fram till 1500-talet. <i>Andrej Sjtjeglov</i>	67
ERINDRING OG EJENDOMSRET. Jordegendommens betydning for islandsk identitetsdannelse i middelalder og tidlig moderne tid. <i>Agnes S. Arnórsdóttir</i>	81
HOLGER DANKE OG DANSK IDENTITET. En dansk helt i kamp for troen, ca. 1450–1550. <i>Janus Møller Jensen</i>	95
EMUND SLEMME – KÄTTARE ELLER FRIHETSHJÄLTE? En nordisk investiturstrid och dess historiografiska efterspel. <i>Henrik Ågren</i>	119
RANGORDNING AV RELEVANTA FÖRFÄDER i Sven Lagerbrings historieskrivning. <i>Anna Wallette</i>	143
”FORNFORSKNING ÄR ATT VILJA UPLYFTA NATIONALESPRITEN.” Om forntidsuppfattning och minnesvård i 1800-talets nationalisering av Sverige. <i>Ola W. Jensen</i>	159
VIKINGEN KONTRA VINDRICKAREN. Forntid och konsumtion i några sångtryck från 1800-talet. <i>Hanna Enefalk</i>	179
MODERNA MYTER OCH REVOLUTIONÄRA DRÖMMAR. Exemplet <i>Nibelungens ring</i> av Richard Wagner. <i>Stefan Arvidsson</i>	199
DEN ISCENSATTA MEDELTIDEN och drömmen om moderniteten. Historiebruket vid Stockholmsutställningen 1897. <i>Jonas M. Nordin</i>	223

VIKINGTIDEN PÅ BORRE. Hvordan har fortiden blitt brukt og formidlet? <i>Terje Østigård & Terje Gansum</i>	249
”PÅ MANNENS KÄRLEK VILAR KVINNANSVÄRDE”. Kvinnliga arte- fakter bland manliga aktörer i det vikingatida Ryssland. <i>Charlotta Hillerdal</i>	269
I TJELVARS FOTSPÅR. Moderna ursprungsberättelser om Gotland. <i>Samuel Edquist</i>	291
VIKINGATID OCH MEDELTID i åländsk historieskrivning. <i>Janne Holmén</i>	311
VIKINGATID? NEJ TACK! Den svenske vikingen mellan fakta och fiktion. <i>Stefan Johansson</i>	329
RUNRISTARE IDAG. Om vikingatida identitet. <i>Bodil Petersson</i>	341
MEDVERKANDE FÖRFATTARE.....	367

VIKINGTIDEN PÅ BORRE

HVORDAN HAR FORTIDEN BLITT BRUKT OG FORMIDLET?

TERJE ØSTIGÅRD & TERJE GANSUM

INTRODUKSJON

På Borre er Norges største samling av monumentale hauger. I dag består gravfeltet av syv hauger og tre store røyser i tillegg til ca. 30 mindre hauger. Tidligere fantes det ytterligere to store hauger, men disse ble fjernet i tidsrommet 1852–1900. Diameteren på de største haugene er mellom 45 og 50 meter og de er mer enn 7 meter høye. Borre har hatt en sentral rolle i norsk historieskriving og rikssamlingsstriden. Norges første vikingskip ble gravd ut her i 1852. I løpet av 1920-årene ble det arbeidet for at Borrehaugene skulle være del av en park, og siden nasjonale politiske strømninger var førende, var Nasjonalparken og Rikshagen navn som ble brukt. I 1932 åpnet parken og den ble kalt for Nasjonalparken, noe folk fortsatt er helt overbevist om at den er. Før og under 2. verdenskrig ble Borre brukt politisk av nazistene som avholdt sine årlige pinsestevner i parken. Etter krigen kom Borre og monumentene i forsknings-skyggen på grunn av det ideologiske bruket nasjonalsosialistene hadde stått for. Først i 1988 ble det utført nye utgravinger for å belyse stedets historie. I dag er Borreparken et aktivt rekreasjonsområde hvor det årlig holdes omvisninger, vikingarrangementer, konserter og foredrag. Vikingtiden formidles også til barn gjennom Den kulturelle skolesekken, som er en nasjonal satsing hvor elever i skolen møter profesjonell kunst og kultur av alle slag. Borreparken er derfor meget egnet til å studere hvordan fortiden har blitt formidlet og brukt i ulike sammenhenger.

Fra en vitenskapelig synsvinkel er det ett forhold som kjennetegner kulturminnene på Borre: De monumentale haugene utfordrer hele tiden vår kunnskap og tvinger oss til å stille nye spørsmål (fig. 1). Haugene har historisk vært formidlet som monumenter som skulle vise til en stor fortid, og som gjennom

Fig. 1. Borregravfeltet i dag. Foto: Terje Østigård.

sin tilstedeværelse skulle endre framtiden. Haugene har stått og står fremdeles sentralt i diskusjoner om rikssamling, myter, historieskriving og forståelsen av både jernalderen og overgangen til kristendommen. Den posisjonen Borre inntar som Nordens største samling med storhauger gjør stedet sentralt, men samtidig kommer man ikke fram til noen endelige svar. Haugene på Borre vil fremdeles fremtvinge nye diskusjoner og være et referansemateriale som man forholder seg til. Hver generasjon skriver sin egen historie og Borres rolle vil også i fremtiden være med å generere ny kunnskap om vikingtidens fortid og framtid. Likevel har det helt frem til i dag vært noen autoritative verk som har stått sentralt i den offentlige og kollektive forståelsen av Borre. Med dette utgangspunktet vil vi presentere hvilke forståelser av Borre som har blitt formidlet og diskutere teoretiske aspekter ved fortidens bruk og formidling av fortiden til forskjellige formål i nåtiden. Hva kan man lære av fortiden, og hva kan man lære av hvordan fortiden tidligere har blitt forstått og formidlet?

KUNNSKAP OM BORRE FØR UTGRAVINGEN I 1852

Før utgravingen av vikingskipet i Skipshaugen i 1852 hadde Borre en sentral plass i den kollektive bevisstheten, siden stedet er omtalt i skriftelige middel-

alderkilder. På 1200-tallet blir nåværende Borre kirke bygd. Historiker og litterat, Snorre Sturlason, besøker trolig Borre under sitt opphold 1218–1219. Da må han ha sett de store haugene. I Snorres beskrivelser blir myter og spesifikke steder knyttet sammen.¹ For norsk historieskriving har det vært avgjørende at Borre ble knyttet til Ynglingaætten. Ynglingasagaen henviser til Vestfold som der blir gjort til utgangspunktet for rikssamlingen og Harald Hårfagres erobringstokter som kulminerer med at Norge som land blir ett rike og en stat.

Snorre som skrev på 1200-tallet var ikke bare en skrivekyndig mann. Han hadde store politiske ambisjoner på Island. Han ønsket ikke at den norske kongen skulle styre Island for det ville tvinge han og andre ledere til å underordne seg den norske kongen som hadde sitt sete i Bergen. Danske konger gjorde fortsatt krav på Viken på 1200-tallet. Derfor ville det være ønskelig om Viken hadde en rik og gloriøs fortid som norsk område som det kunne vises til hver gang danske konger hevdet sin rett over Vestfold. Snorres beretninger ble skrevet slik at samlingen av Norge skulle ha begynt i Vestfold, som dermed ble det norske området i Norge. Dette står i motsetning til eldre skriftelige kilder samt tolkning av det arkeologiske materialet som tyder på at rikssamlingen startet på Vestlandet. På den måten ble konflikter og motsetninger på 1200-tallet til en historie om 800- og 900-tallet, og følgelig må man skille mellom hva som hører til vikingtid og hva som er ønsker og maktpolitiske ambisjoner skrevet og dokumentert på 1200-tallet, blant annet av Snorre.²

I århundrene mellom 1500- og 1800-tallet ble mange av sagaene transkribert og mangfoldiggjort, og med trykkekunsten ble kunnskap om den norrøne mytologien formidlet til videre kretser. Den norrøne mytologien sto sterkt i folks minne, især på 1600- og 1700-tallet blant embetsmenn, men også blant kunstnere. Carl Michael Bellman roste Frøya og kunne sine mytologiske figurer, og hans tilhørere visste hva han sang om. På 1600-tallet var det mange lærde spekulasjoner omkring minnesmerker og fortidens helledåder. Spesielt i Sverige og Danmark var det omfattende interesse for minnesmerker og historie. Norge som var i union med Danmark, kom derimot litt i skyggen av de store innsamlingsprosjektene til Worm og Rudebeck.

Det var en bevissthet om Borre som utgangspunkt for ynglingeætten og rikssamlingen. Snorre Sturlasons *Heimskringla* eller Kongesagaer ble utgitt av Jacob Aall i 1838 (fig. 2).³ *Heimskringla* var blant annet illustrert av Johannes Flintoe og hans tegning av Borrehaugene har følgende billedtekst: "Kongerne Eisteins, Halfdan Milde og Matilles med flere Gravhøie i Borre på Vestfold". Borrehaugene avbildes og omtales som ynglingakongenes gravsted og er en del av en felles europeisk nasjonalromantikk. Nasjonene forherliget og romaniserte fortiden, og i Norge ble fordums storhet gjenopplivet hos eliten ved

Fig. 2. Flintoes bilde av Borrehaugene ble laget omkring 1832.

trykking av sagaer. Slik sett er det Snorres kongesagaer som har vært med å bygge opp forestillingene og formidlet kunnskap om Borre de siste 170 årene. I 1899 kom folkeutgaven av kongesagaene, og dette ble sett på som et nasjonalt prosjekt som økonomisk ble finansiert av det norske Stortinget ved egen bevilgning.

BORREFUNNET I 1852 – LITEN OPPMERKSOMHET, STOR BETYDNING

Antikvar Nicolay Nicolaysen (1817–1911) er den arkeologen i Norge som har gravd desidert flest hauger, og i løpet av sin lange gravingskarriere gravde han ut omkring 1400 graver. I 1852 kom antikvar Nicolay Nicolaysen til Borre. En av de store haugene var gjennomgravd og benyttet som sandtak av veimyndighetene. Under arbeidet med å hente sand kom arbeiderne over et meget rikt gravfunn. Dessverre ødela veiarbeiderne store deler av den store skipsgraven. Hvis kunnskap om Borre og rikssamlingen var allment tilgjengelig og formidlet, så var ikke den kulturhistoriske verdien av gravfeltet forstått. Bevisstheten om Borrehaugenes historiske betydning må ha vært kjent blant embetsmenn før 1838-utgaven av Snorres *Kongesagaer* kom ut. Men Borrehaugene ble verken besøkt eller framhevet som et viktig sted i denne perioden. Selv etter at

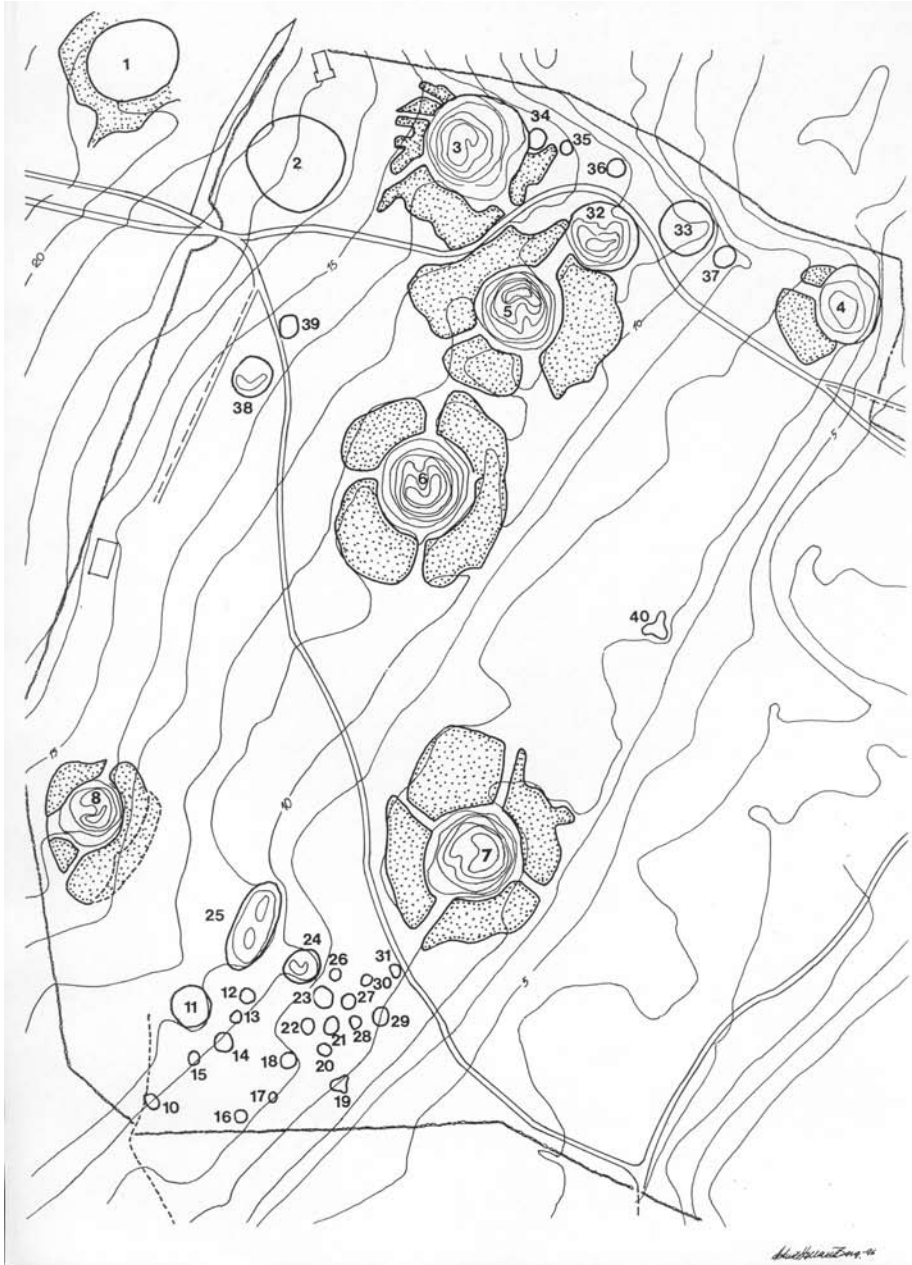

Fig. 3. Kart over Borreparken med nummerering av haugene (etter Myhre & Gansum 2003, s. 57).

sagaene forelå i trykt form, gikk Skipshaugen tapt, som følge av veibygging (fig. 3).

Antikvar Nicolaysen (1854) klarte å dokumentere deler av et vikingskip samt berge flere verdifulle gjenstander, blant annet forgylte deler av rideutstyr. Skipshaugen på Borre var hans første store utfordring, og tatt i betraktning de vanskelige funnomstendighetene, så har hans knappe dokumentasjon vært av stor betydning. Dette var første gang et vikingskip ble undersøkt av en arkeolog. Men på grunn av de dårlige bevaringsforholdene og skadene som var påført haugen av veiarbeiderne, ble resultatene av det oppsiktsvekkende funnet begrenset. Haugen var ødelagt og utgravingen kan karakteriseres som en redningsaksjon hvor målet var å redde de siste restene før alt ble ødelagt. Det som var igjen av skipet i selve haugen var en mengde jernnagler, og Nicolaysen fikk tilbakelevert flere funn av ride- og kjøretstyr fra veiarbeiderne. Selv om disse funnene ikke fikk stor offentlig oppmerksomhet, definerte de en egen kunsthistorisk og arkeologisk stil. Borrestilen (fig. 4) bygger videre på tidligere tradisjoner, men utviklet et eget skandinavisk uttrykk av tette og likesidige geometriske motiver, særlig sirkel og kvadrat. Borrestilen er også en kronologisk periode og dateres til tiden mellom 850 og 950, og er den eldste skandinaviske stilen produsert i vikingbosetningene i Island, England og Russland.

På 1850-tallet var den arkeologiske virksomheten i Norge minimal, og man må si at Nicolaysen reddet mye verdifull kunnskap for ettertiden. Det var ikke noe arkeologifag og kunnskapen om fortiden og inndeling i tidsperioder var omdiskutert. Snorres beskrivelser var i denne perioden viktige historiske dokumenter som beskrev fortiden i detalj, og Nicolaysen tolket funnet i lys av sagaene, og "opmerksomheden blev henledet paa det ovenfor omtalte sagn, at et par af Ynglinge kongernes norske stamfædre skulde ligge begravne her, og man herhos fik anledning til paa stedet at anstille undersøgelse om, hvorvidt dette kunde antages at være grundet [...] De nævnte vestfoldske kongers graver maa være at søge her, og endelig bestemt at haugen f (nr. 4) maa være den, som blev opkastet over kong Eystein".⁴

Likevel ble kunnskapen om dette funnet og dets historiske betydning satt i skyggen av andre vikingskip. Tuneskipet på Rolfsøy i Tune i Østfold ble gravd ut i 1867. Selv om mye av skipet var ødelagt, var det i mye bedre stand enn hva som var tilfellet med skipet på Borre. Utgravingen av Gokstadskipet i 1880 viste et skip som var så godt bevart at utgraverne måtte sage det i to for å kunne frakte det fra funnstedet.⁵ Gokstadskipet skapte sensasjon da det ble funnet og gravd ut, men selv dette funnet ble stilt i skyggen av et ennå mer spektakulært funn, Osebergfunnet som ble gravd ut i 1904.⁶ Da var arkeologi som fag etablert med vitenskapelige metoder og utgraverne visste mer om hvordan de skulle håndtere et slikt praktfunn. Osebergfunnet fikk en spesiell rolle i å bygge nasjonens historie. Forståelsen av historien og ikke minst behovet for

Fig. 4. Del av beslag til seletøy funnet i Skipshaugen, Haug I i 1852. (foto: Terje Gansum).

en nasjonal identitet gjorde at det sistnevnte skipet ble gravd opp på ”rett tid”. I 1852 var man ikke klar over betydningen av funnet av Borreskipet, og når viktigheten av vikingskipene i norsk historie var blitt etablert hos folk og fagfolk, så kom Skipshaugen i skyggen av Oseberg og Gokstad, hvilket det må sies å være enda.

BRØGGER OM BORRE OG RIKSSAMLINGSSTRIDEN I 1915

Snorres Kongesagaer blir folkeeie og allment tilgjengelig i 1899. Etter et vedtak i det norske Storting om ekstra bevilgning for spredning av sagaene, kom det nytrykk i store opplag. Uten Snorres Kongesagaer ville arkeologien som fag på 1800-tallet hatt et vanskeligere utgangspunkt for forståelse av vikingtiden

og rikssamlingen. Kombinasjonen av Snorre og funn av vikingskip var ikke bare med på å bygge opp arkeologi som fag, men også Norge som nasjon. Den nasjonale historien og fortellingen om Harald Hårfagres rikssamling med utgangspunkt fra Vestfold blir offisiell historie, men Borrehaugene var glemt i den kollektive bevisstheten. Haug nr. 2, en haug på ca. 43 meter i diameter, var komplett da Nicolaysen gjorde sine undersøkelser i 1852, men den var borte på begynnelsen av 1900-tallet, og mest sannsynlig ble haugmassene brukt til utbygging av jernbanen i 1870-1880-årene.

Det var først i 1915 at Borrehaugene ble trukket frem i lyset og ut av skygenes dal av Anton Wilhelm Brøgger. Brøgger holdt sin tiltredelsesforelesning som professor i arkeologi ved Universitetet i Oslo i 1915 med tittelen *Borre-fundet og Vestfoldskongernes graver*, som ble trykt i en utvidet utgave i 1916.⁷ Denne publikasjonen kom til å befeste Snorres beskrivelser av ynglingeætten ikke bare på Borre, men i hele Vestfold: Vestfold var utgangspunktet for Haralds Hårfagres rikssamling og ynglingeætten. Brøgger fortsetter tradisjonen fra Snorre med å identifisere hvor sagaenes konger var begravd. Brøgger bygde på sagaen, arkeologiske funn og historiske kilder.

[...] allerede den omstændighet at en nogenlunde samtidig kilde melder om Borre i Vestfold som gravsted for en konge gjør det klart at der er al opfordring til at søke Ynglingatal belyst fra arkeologiske kilder. Det tør idethele nok være at man ved arbeidet med hele dette ældste avsnitt av vor historie hittil har ganske overset betydningen av de arkeologiske kilder [...] For det første maa det fremhæves, at Ynglingatal virkelig maa antas at ha omtalt alle de norske kongernes død og begravelser [...].⁸

Brøgger mente at Norges historie som nasjon startet på Borre og det var her Harald Hårfagres forfedre var begravd. Bortsett fra faren til Øystein Fret – Halvdan Kvitbein – som angivelig skal være begravd i Skiringssal, så har i følge Brøgger hele ynglingeætten og rikssamlingen utgangspunkt i Borre. Brøgger identifiserer videre hvem i ynglingeætten som ligger hvor. Dronning Åsa – den eneste beskrevne dronningen av ynglingeætten og mor til Halvdan Svarte, som er Harald Hårfagres far – blir Osebergdronningen.

Det kan ikke føres bevis i fuldeste forstand for en antagelse som denne, men saalangt som det idethele er tale om at kunne trække slutninger paa fuldt rimelig grunn maa det her sies at man er kommet til en virkelig slutning. Nogen mindre end den mæktige dronning Aasa, Halvdans svartes mor, kan ikke ligge begravet i Osebergskipet [...] de store gravhauger paa Borre har været gravplassen for den nordlige grenen av Vestfoldkongeætten [...] Som sikkert er godtgjort at Halvdan milde har været begravet i en av haugene paa Borre, som

sandsynlig at Eystein fret og Gudrød storladne ligger begravet der [...] Sand-
synlig er det videre at Gudrøds anden kone, dronning Aasa ligger litt længre
syd, paa Oseberg.⁹

Problemet som Brøgger til sist måtte løse, var hvor Halvdan Svarte ble be-
gravd. De eldste sagatekstene lar kongen bli hauglagt på Stein i Ringerike, og
senere kommer det inn en forståelse av at liket ble partert og delt mellom fire
høvdinge hvorpå delene ble begravd på fire forskjellige steder. Brøgger ope-
rerer med to Halvdanshauger – en på Ringerike og en på Borre. Skipshaugen
identifiserer Brøgger som graven til Halvdan Svarte, far til Harald Hårfagre.

[...] hvem er det saa av Borre-ætten, som ligger i den nordligste av haugene,
– i den haugen, hvorfra Borrefundet, som ovenfor er gjennomgaat, stammer?
Kronologisk skulde spørsmåletts besvarelse være begrenset til et tidsrum som
falder efter 850. Det ble søkt paavist at den døde høvding maa være gravlagt i
sit skib omkr. 860–870-aareene

[...] Vi kjender ikke mer end én konge av Borre-ætten som er død i disse aar,
og det er Halvdan svarte hvis dødsaar almindelig sættes til ca. 860. Kan det
være ham, som har ligget i den nordligste haugen paa Borre?

Halvdan er Vestfoldkonge og har sikkert følt sig som saadan fra først av.
Ogsaa hans samtid har kjendt ham slik. Sønnen hans, Harald Haarfagre, be-
gynder ogsaa som Vestfoldkonge, da faren døde. Det er fra Vestfold han be-
gynder sit erobningsverk.¹⁰

Med utgangspunkt i Skipshaugen som ble gravd ut i 1852 av Nicolay Nico-
laysen og datidens datering av skipet til ca. 860–870 – som nå er satt til ca.
900–920, kunne Brøgger skrive Norgeshistorien ut fra både arkeologiske funn
og Snorres sagaer. Storparten av ynglingeætten ligger begravd på Borre, og i
Skipshaugen ligger Harald Hårfagres far: Halvdan Svarte. Med dette utgangs-
punktet konkluderer Brøgger: ”Det var Borre-kongerne som skapte grunnlaget
for landets samling, politisk magt har været deres program, og en stoltere il-
lustration til dette grunnlaget enn gravhaugerne paa Borre kan neppe findes”.¹¹
Dette var bakgrunnen for at Brøgger ville gjøre Borre til en nasjonalpark.

BRØGGER GJØR BORRE TIL NASJONALT SYMBOL I 1932

I sin tiltredelsesforelesing som professor satte Brøgger Borregravhaugene inn
i et historisk perspektiv og gjorde Borre til det viktigste utgangspunktet for
rikssamlingen. Dessverre var Borrefeltet i dårlig tilstand. Brøgger var ned-

Fig. 5. Flyfotografi tatt over Borre i mai 1928, foto nummer 1. (foto © Kulturhistorisk museum, Oslo).

stemt over forfatningen disse fyrstelige haugene var i, og som lå i et nedslående villniss av forfalleen skog omgitt av delvis sumpmark hvor man kun i tørre somrer kunne bevege seg relativt fritt mellom de ærverdige gravminnene (fig. 5). Og det var umulig å få et glimt av Oslofjorden fra haugene selv om de kun lå ca. hundre meter fra stranden. I sin konklusjon fremsetter Brøgger i 1916 derfor et program:

Er det saaledes til slutning blit klart for os at Borrehaugene rummer de stolte minder fra den norske kongeslekt fra hvilken landets samling utgikk, saa har vi én ting at gjøre. Vi maa gjøre ende paa den uværdige, havarterte og forlatte tildtand hvori disse hauger nu ligger, vi maa gjøre Borrefeltet til et nationalt mindested, en national helligdom, hvor vi virkelig kan finde harmoni mellem stedets historiske værdighet og betydning og dets ytre form. Og dette kan forholdsviis let la sig gjøre.¹²

Brøgger klarte å reise midler og støtte slik at Borre ble Norges første kulturminnepark, som ble gitt navnet Nasjonalparken i 1932. Dette ble muliggjort med hjelp av en annen stor nasjonsbygger – industrigründeren Sam Eyde. En tredjedel av feltet lå på gården Semb som Eyde bodde på. Eyde var villig å gi fra seg sin eiendom til Brøggers nasjonalparkprosjekt hvis staten ga sin del av Prestegården hvor resten av haugene lå. Kirkedepartementet gikk med

på dette i 1927 og dermed var eiendomsspørsmålet avgjort. 19. juni i 1932 ble nasjonalparken offisielt åpnet av kong Haakon 7 under et stort arrangement hvor Brøgger holdt en svulstig og nasjonalistisk tale, som det er verdt å gjengi i et lengre utdrag:¹³

[...] Kong Eystein valgte Borre til ætteplass, og han må ha hatt bestemte grunner for det. De kan ikke godt være andre enn hva vi må kalle militære, strategiske grunner, Borre som et ypperlig valgt hovedsæte for en slekt av sjøkrigere. Vi møter i dette trekk krigstanken, erobringstanken i ætten fra dens første begynnelse. Det er ikke et mer eller mindre tilfeldig innfall, det er en kongstanke med i det fra første stund, en tanke som kultiveres gjennom flere generasjoner, blir program, arv, mål og mening, modnes som alle virkelige store og varige tanker inntil den en dag settes ut i livet av slektens yngre ledd, – erobringen av hele Norge.

[...] Tanken om å gjøre Borrekongenes graver til en nasjonal helligdom bygger derfor på gamle røtter i norsk folketro, uavhengig av hedenskap og kristendom. Det er enkle, sterke og samlede følelser av så grunnleggende verdi at de er uundværlige i hvilket som helst samfunds-systems livsførsel.

I evnen til å samles om folkets egne minner ligger evnen til å leve. Det er en illusjon hvis det nye som bryter frem i vår tid i øieblikke av overmod tror at det ikke trenger historien, at den bare er en klamp om foten. Det er de lange erindringer som gir et folk styrke. Det er noe av selve livsopholdelsen til å nå det største som trenger vernet av Rikets minner.

Vi vil ikke lukke Kongshaugene på Borre ute fra livet som leves i dag og siden. Vi vil tvertom ved Nasjonalparken – Rikshagen – lukke op for den dør som fører inn til deres liv i det norske folks tanker om sig selv. For i Rikshagen på Borre lever ikke bare en kongeætt som skapte tanken om Norges samling. Gjennom monumentene og det de gjemmer lytter vi til røsten av hele det arbeidende folk, den bondekultur som i tusener års utvikling skapte vilkårene for Norges Rike.

I ettertid kan man si at det var Snorres sagaer og fortellinger om Harald Hårfagres forfedre som legitimerte Borrehaugene som nasjonalpark. Det var ikke mange arkeologiske funn og de var dårlig datert, men siden Snorre hevdet at rikssamlingen startet i Vestfold, så argumenterte Brøgger for at denne prosessen måtte ha hatt sitt utgangspunkt fra de mektige kongene som han antok var gravlagt på Borre.

NASJONAL SAMLING OG BORRE 1935–1944

I sin tale under åpningen av nasjonalparken omtalte Brøgger parken som Rikshagen. Dette ordet, Rikshagen, var et fint ord i 1932, men ble umulig å

bruke etter 2. verdenskrig. Hvert år fra 1935 til 1944 holdt Nasjonal Samling med Quisling i spissen sine årlige, store pinsemøter i parken. Quisling tok utgangspunkt i Brøggers taler og publikasjoner, og trakk linjene videre hvor nazistene skulle bygge på den gamle kongstanken og skape ”det nye Norge”. Arkeologen Lise Nordenborg Myhre har sett nærmere på nazistens interesse for Borre.¹⁴ I en tale sa Quisling: ”Vi samles her i Vest-Viken, fordi den slekt som samlet Norge til ett rike ligger her. Denne slekt bar Norges navn utover i verden. Det var den som grunnla riker i Russland og på en måte også grunnla det britiske riket”. I andre taler fremhevet Quisling at “[...] vi søker Norges fremtid der hvor Norges fortid lå” og “[...] en hovedoppgave for NS er å føre folket tilbake til seg selv”. Avisen *Gjengangeren* trykte talen Quisling holdt på Borre i 1943:

For en stor statsmann har en gang sagt at dersom et folk vil bestå, er det nødvendig at det vender tilbake til sitt grunnlag og henter nye krefter. Og historien viser tydelig at dersom et folk mister kontakten med dette livsgrunnlag blir det ledet på avveger og går til grunne. Dette er en naturlov som gjelder uavkortet, og det gjelder ikke bare folk og nasjoner, det gjelder også for institusjoner og organisasjoner som et kultursamfunn består av. Når vi i dag er samlet her på historisk grunn, er det naturlig for oss forkjempere for det nye Norge å minnes denne gamle sannhet. Som en rød tråd gjennom alt vårt arbeid går jo nettopp dette: Å levendegjøre det livsgrunnlag som vi er vokst fram av, og hindre at skadelige impulser får innpass og tærer på folkesjelen.¹⁵

I programmet for det 8. Borrestevnet heter det at

Borrestevnets midtpunkt er Føreren. Her ved Kongegravene hvor rikstankens samlingside har sitt historiske utspring, har Føreren hvert år i pinsen samlet sine kjempere om seg. Fra Borre har i fjerne tider gått ut vikingferder til mange land. Noen for i Vesterveg og andre for i Østerveg. Slik var det den gang og slik er det nå. [...] Mange menn av Hirden var samlet rundt Føreren i Borre i pinsen 1941. Mange av disse hirdmenn kjemper i dag i Austrveg sammen med andre germanske våpenbrødre.¹⁶

I historiens bakspeil er det lett å se at Nasjonal Samling og Quisling på 1930- og 40-tallet bygde videre på samtidens eksisterende kunnskap. Kunne nazistenes bruk av historie og arkeologi i sin nasjonalistiske propaganda vært mulig hvis ikke kunnskapen allerede eksisterte og var en allmenn, akseptert historieforståelse? Hvor skulle Quisling ha fått sine argumenter hvis ikke blant annet Brøgger tidligere hadde fremsatt slike svulstige tolkninger?

BORRE IGJEN I SKYGGENES DAL: 1945–1988

Etter krigen var det minimal interesse for Borrefeltet. Nasjonal Samling hadde ødelagt mye av den opprinnelige meningen med nasjonalparken. Midlene til å holde parken ved like ble holdt på et meget lavt nivå, og med ujevne mellomrom ble det gjennomført skippertak for å hugge trær i parken. Gravfeltet grodde til med vegetasjon.

I etterpåklokskapens lys er det viktig å analysere forskere og politikere og hva de formidlet i sin samtid. Brøggers argumenter var ansett som gode forklaringsmodeller, selv om han strakk sine argumenter langt. I dag legger vi andre premisser til grunn for våre tolkninger, men tolkningene er preget av hva vi nå mener må anses for god vitenskap. I nasjonsbyggingens tid var Brøgger aktiv og brukte arkeologien bevist og eksplisitt til å danne en ideologisk plattform for Norge, som Quisling videreførte og utnyttet til sine egne, definerte mål. Begge to lot politikken styre valg av arkeologiske tema, som dernest ble brukt vitenskapelig. Mange nordmenn, uavhengig av politisk standpunkt, argumenterer ut fra de samme premissene og har kommet til den samme konklusjonen: Vi er nordmenn med felles fortid og derfor må vi verne vår felles "kulturarv". Selv om dagens samfunn er bedre tjent med nåtidens nasjonalisme enn den Quisling og nazistene sto for, favoriserer denne holdningen til arkeologi politikk fremfor vitenskap, og det er det som har blitt formidlet. Basert på Snorre så har historikere og arkeologer frem til 1990 vært enige om premissene for tolkning av Borre med påfølgende formidling. Det nasjonale paradigmet har vært enerådende. Borre har representert den nasjonale historien. Det avgjørende har vært hvem som kunne fortelle den, ikke innholdet i historien.

DE SKRIFTLIGE KILDERS HEGEMONI
LEVER VIDERE

Det nasjonale paradigmet ble ikke forkastet etter krigen og nazistenes bruk; det ble snarere forsterket,¹⁷ men ikke med Borre som utgangspunkt. Utover 1960- og 1970-tallet ble debatten om ynglingeættens gravplasser forsiktig tatt opp igjen. Tolkningene av hvem som ligger i haugene, og forståelsen av og fortellingen om Borre, har vært dominert av tre autoritative publikasjoner. Foruten antikvar Nicolaysens arkeologiske dokumentasjon og tolkning, har Snorre Sturlasons *Heimskringla*, historikeren P. A. Munchs Norgeshistorie *Det norske folks historie* (1852)¹⁸ og Brøggers *Borrefundet og Vestfoldskongernes graver* (1916) utgjort en felles forståelse av fortiden og hvem som var hauglagt på Borre og betydningen av gravfeltet i rikssamlingen og Norgeshistorien. Det er neppe

tilfeldig at Munchs utgivelse fra 1852 ble gjenuttgitt av nasjonalsosialistenes forlag i 1941.

Snorre Sturlasons gjengir kvadet *Yngligatal* i *Ynglingesagaen*. I følge Snorre er kvadet diktet av skalden Tjodolf den Kvine for den mektige kong Rangvald med tilnavnet "den hedershøye". En av Ragnvalds forefedre er gravlagt på Borre i Vestfold, og det er Halvdan Øysteinsson med tilnavet "den Milde og Matille". I *Ynglingesagaen* skriver Snorre selv at også Halvdans far, kong Øystein Fret, ble gravlagt på Borre. Dette er en fortolkning av kvadet hvor det står at han ligger under steinrøys "på raets kant, der hvor iskald Vadla-elv går i vågen". Som en historisk tilfeldighet utga P. A. Munch sitt verk *Det norske folks historie* i 1852 – det samme året som Nicolaysen foretok sin utgraving. Funnene kom til å bekrefte historien og Snorres beskrivelser i sagaen. I bind 1 skrev P. A. Munch at kong Øystein Halvdanssons "[...] Lig blev højlagt ved Stranden på Borro", og hans sønn Halvdan "[...] blev, ligesom Faderen, højlagt på Borro".¹⁹ Halvdan hadde sin hovedgård hvor han bodde og døde på Holte i Vestfold. Han tilbrakte lang tid på vikingtokter og ervervet seg en stor formue. "Borro" blir sett på som identisk med Borre, og ynglingeætten blir lokalisert til storhaugene på gravfeltet.

I et nytt arbeid fra 2007 tar Dagfinn Skre opp hele diskusjonen om hvor ynglingatals konger er gravlagt.²⁰ Arbeidet står i en tradisjon hvor skriftelige kilder utgjør utgangspunkt for å fastsette sted, kombinert med arkeologiske funn, for å underbygge en kulturhistorisk tolkning. Skre får derimot ikke plassert skriftlige kilder og Borrehaugene inn i en større sammenheng og unngår diskusjon om hvordan Borrehaugene skal forstås i forhold til Kaupang. Han viderefører likevel forskningstradisjonen som har utgangspunkt i bruk av Snorre ved å inkludere flere skriftlige kilder.

NYE UTGRAVINGER OG BRUK AV FORTIDEN

Enhver generasjon skriver sin historie, ikke kun fordi samfunnets forståelse av hva som er viktig endrer seg, men også fordi man stiller andre spørsmål. Nye funn endrer gamle tolkninger og kritiske problemstillinger tvinger fram alternative konklusjoner som utfordrer tidligere viten. Fra 1988 til 1992 ble det gjennomført arkeologiske forskningsutgravinger på Borre ledet av arkeologen Bjørn Myhre,²¹ hvor målet var å undersøke gravfeltets kronologi og dets kulturelle, økonomiske og politiske bakgrunn (fig. 6). De nye utgravningene samt et kritisk syn på Snorres sagaer endret store deler av kunnskapen om Borrefeltet. Dateringene av storhaugene er eldre enn antatt og haugbyggeriet strekker seg over et tidsrom på 350 år. Snorres beskrivelser fra 1200-tallet blir ansett å

Fig. 6. Flybilde etter undersøkelsen av Skipshaugen i 1989
(foto: Johan Christian Keller).

være farget av hans tid og de er følgelig ikke samtidsskildringer av vikingsamfunnet.

Dateringen av Skipshaugen og storhaugene på Borrefeltet er avgjørende for tolkningene av hvem som eventuelt kan være hauglagt her og hvilken rolle de hadde i rikssamlingsstriden. Bjørn Myhre gir to alternative forslag til en faseinndeling av hele gravfeltets historie, hvor alternativ 1 anses som mest sannsynlig:

Alternativ 1

Fase 1. Gårdsgravfeltenes tid: Kr.f.–500-tallet

Fase 2. De store jordhaugenes tid: 500-tallet–800-tallet

Fase 3. Sekundærgravenes tid: 800-tallet–900-tallet

Fase 4. Haugbrottenes tid: 800-tallet–1000-tallet

Alternativ 2

Fase 1. Gårdsgravfeltenes tid: Kr.f.–500-tallet

Fase 2. De store jordhaugenes tid: 500-tallet–900-tallet

Fase 3. Haugbrottenes tid: 800-tallet–1000-tallet

De eldste monumentale haugene på Borre, haug 6 og 7, er datert med bruk av ¹⁴C metoden (tabellen fig 7) og resultatene tolker arkeologene dit hen at de første ble reist på 600-tallet. I haug 6 er det gjort begrenset arkeologisk sjakting og det er funnet rester etter et antatt kremasjonslag hvor det er funnet brente bein etter menneske, hund og sau/geit. Anlegg av store monumenter nede ved strandkanten ga en eksponering mot fjorden.

Fig. 7. Tabell med oversikt over dateringer.²²

Haug nr og kontekst	Referanse nr	Datering	Kalibrert datering
Haug 1, Skipshaugen		900–925*	
Haug 1, eiketre rustet til skipsnagle	T-8844	BP 1235±95	AD 690–890
Haug 2, hypotetisk	C12256–60	950–975**	
Haug 3, brannlag		Beta 51040	AD 675–885
Haug 3, brannlag		Beta 51041	AD 770–895
Haug 6, lag 13	T-8842	BP 1390±80	AD 560–770
Haug 6, lag 13	T-8846	BP 1310±100	AD 640–870
Haug 7, lag 2	T-10056	BP 1450±90	AD 555–670
Haug 7, lag 2		BP 1400±80	AD 595–675
Haug 7, lag 11	T-10054	BP 2030±150	BC 340–AD 120
Haug 7, lag 13	Beta 59422	BP 1580±70	AD 410–560
Haug 7, gytjelag haugbrudd overlagrer	Ua1555	BP 1065±100	AD 880–1030
Haug 9***	T-3809	BP 1660±70	AD 310±90
Haug 9****		800-tallet**	

* stilhistorie

*** Spellemannshaugen, ukjent kontekst for trekull

** gjenstandskronologi

**** Spellemannshaugen, deler av rangle

I dag har haugene fått tilskrevet ny betydning. Vestfold fylkeskommune vedtok å bygge Midgard historisk senter. Det åpnet i mai 2000 og senteret formidler kunnskap om Vestfolds vikingtid til regionens befolkning. Midgard er bygd i glass og betong og kostet over 30 millioner kroner. Senteret er det ytterste bevis for at haugenes symbolske kraft fortsatt er å regne med. Midgard er virkningshistorien til haugene, og historiene som fortelles på stedet kan ikke underslå et slikt faktum. Et slikt utgangspunkt stiller store utfordringer med hensyn til formidlingens karakter og retning. De ideologiske valgene formidlerne står ovenfor må hele tiden trekkes fram i diskusjoner om hvor veien går videre.

I foredrag og omvisninger trekkes vikingtiden og nasjonalsosialistenes bruk av Borreparken fram. Det er lagt like sterkt vern på sporene etter Quislings talestolanlegg i parken som på haugene. Det forteller en viktig del av historien om hva slags symbolsk sted dette er. Borre er ladet med mening, og det synes som om moderne og postmoderne mennesker fortsetter å tilskrive stedet kvaliteter, betydning, mening og verdier. Borre blir metaforisk en kjernefysisk reaktor hvor kjedereaksjoner av historisk betydning finner sted uavbrutt.

Årlig arrangeres det kulturelle arrangementer, blant annet verdensmusikk-dag i samarbeid med Vestfoldfestspillene og ny-sirkusteater i samarbeid med teatergruppen Stella Polaris. Musikalsk og kulturelt er dette en form for bevisst kreolitisering. Med en erkjennelse om at vi i dag står langt fra vikingtidens kulturforståelse, må vi betrakte jernalderens haugbyggere som ”de andre”. Bruken av Borreparken bør etter vårt syn være en arena for å speile kulturelle normer og verdier, som en integrert del av formidling på stedet. Det er så mye vi ikke vet om stedet og om de som den gang bygde hauger og haller på Borre. Og i respekt for alt vi ikke noen sinne vil få vite, bør formidlingen på stedet bruke dette som en kulturell speiling av egne verdier, uten å trekke i tvil vårt faglige ansvar som eksperter på området. Med en slik kulturforståelse blir det vanskeligere å bli tatt til inntekt for andres meninger, slik Brøgger må ha følt at Qvisling gjorde. Vel vitende om at forskerne ikke vil kunne avsløre alt som har funnet sted på Borre, vil forskning være en av de viktigste formidlingsstrategiene på Borre. Bruk av geofysiske sporingsmetoder har gitt funn av to haller intimt knyttet til haugene. Arkeologi formidles best på sjakkanten til publikum som er nysgjerrige på om vi har funnet ”noe”. Og denne undringen folk har, er trolig det beste håpet kulturminnevernet har for framtiden, og formidlet riktig har denne nysgjerrigheten langt større sprengkraft enn all verdens lovparagrafer. Kontinuerlige mindre forskningsgravninger på Borre vil være en viktig del av formidlingen siden dette vil medføre produksjon av ny kunnskap om et gammelt symbolsk sentrum.

KONKLUSJON

Borrehaugene belyser alt det som ligger mellom politikk og vitenskap. Borre har blitt tildelt ulike politiske og vitenskapelige roller og formidlet deretter. I vikingtiden var stedet et senter hvor ritualer manifesterte politisk lederskap. I mellomkrigstiden og under 2. verdenskrig ble Borre sett på som selve utgangspunktet for Norges samling. I etterkrigstiden har Borre hatt en mindre politisk betydning på grunn av nazistenes bruk, men er på 2000-tallet i ferd med å få en ny renesanse som regionalt turistmål. Skapelsen av Midgard historisk senter ved Boreparken og valget av nettopp dette stedet som Vestfolds tusenårssted i år 2000 understreker at dette i stor grad handler om politikk. Om ikke politikken er utgangspunktet for at dette hender, så er demokratiet i alle fall mediet dette skjer gjennom, og da er plutselig ikke talene til fortidens politikere bare retorikk som aldri kan gjenta seg. Formidlingen må stille opp korrektiver som hindrer bruk av fortidens symboler til ethvert politisk formål. Derfor kan ikke formidleren bare filosofisk spørre sitt publikum: Hva mener

dere? Her ligger en meget stor utfordring til museumsverdenen og å tørre å ta stilling i formidlingssituasjonen. I dag er det et krav fra samfunnet om at kunnskapen arkeologer produserer skal være nyttig og et allment gode. Hvordan tilfredsstillers arkeologer dagens samfunnskrav til kunnskapsproduksjon? Hva styrer – politikk eller vitenskap?

NOTER

- ¹ Sturlason 1930.
- ² For eksempel Andersen 1977; Krag 1991; Krag 1993; Krag 1995; Mundal 1994; Gansum 1996; Gansum 1997; Gansum 2004; Gansum & Østigård 1999; Gansum & Oestigaard 2004; Opedal 1998; Opedal 2005.
- ³ Aall 1838.
- ⁴ Nicolaysen 1854.
- ⁵ Nicolaysen 1882.
- ⁶ Brøgger et. al. 1917–2006.
- ⁷ Brøgger 1916.
- ⁸ Brøgger 1916, s. 34–35.
- ⁹ Brøgger 1916, s. 52, 57.
- ¹⁰ Brøgger 1916, s. 58–59.
- ¹¹ Brøgger 1916, s. 58.
- ¹² Brøgger 1916, s. 65.
- ¹³ Upublisert ms, i arkivet til Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- ¹⁴ Nordenborg Myhre 1994.
- ¹⁵ Sitat fra Quislings tale gjengitt i *Gjengangeren* 15.06.1943, gjengitt i Nordenborg Myhre 1994.
- ¹⁶ Sitat gjengitt i *Gjengangeren* 23.05.1942, gjengitt i Nordenborg Myhre 1994.
- ¹⁷ Østigård 2001.
- ¹⁸ Munch 1941 (1852).
- ¹⁹ Munch 1941 (1852), s. 379.
- ²⁰ Skre 2007.
- ²¹ Myhre 1992a; Myhre 1992b; Myhre 2003a; Myhre 2003b; Myhre & Gansum 2003.
- ²² Etter Myhre 1992a, s. 163; Myhre 2003a; dateringene av Borrehaugene er basert på en kombinasjon av gjenstandskronologi, stilhistorie og 14C dateringer.

REFERENSER

- Andersen, S. P., *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800–1130*, Oslo 1977.
- Brøgger, A. W., ”Borrefundet og Vestfoldkongenes graver”, *Videnskapselskapets Skrifter. II. Hist. Filos. Klasse, No. 1*, 1916.
- Brøgger, A. W. et al., *Osebergfundet*, 5 bd., Oslo 1917–2006.

- Gansum, T., "Storhaugene i Vestfold – myter, politikk og arkeologiske tolkninger", i J. Goldhahn, red., *Kontaktstencil 39. Arkeologi i Centrum och Periferi*, Umeå 1996.
- Gansum, T., "Jernaldermonumenter og maktstrukturer – Vestfold som konfliktarena", i I. Fuglestad & B. Myhre, red., *Konflikt i forhistorien*, Stavanger 1997.
- Gansum, T., *Hauger som konstruksjoner – Arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Göteborg 2004.
- Gansum, T. & T. Østigård, "En haug med ritualer – Haugar og rikssamlingen", *Vestfoldminne*, 1998/1999, tr. 1999.
- Gansum, T. & T. Oestigaard, "The Ritual Stratigraphy of Monuments that Matter", *European Journal of Archaeology*, Vol. 7(1), 2004.
- Krag, C., *Ynglingatal og Ynglingasaga. En studie i historiske kilder*, Oslo 1991.
- Krag, C., "Hvem var Harald Hårfagre", i S. Veia, red., *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*, Kopervik 1993.
- Krag, C., *Aschehougs Norgeshistorie. Bd. 2: Vikingtid og rikssamling 800–1130*, Oslo 1995.
- Myhre, B., "Borre – et merovingertidssenter i Norge", *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke*, nr. 13, 1992 (Myhre 1992a)
- Myhre, B., *Osebergdronningens grav*, Oslo 1992. (Myhre 1992b)
- Myhre, B., "Borregravfeltet som historisk arena", *Viking*, 2003. (Myhre 2003a)
- Myhre, B., "Undersøkelse av storhauger på Borre i Vestfold", i J. H. Larsen & P. Rolfesen, red., *Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap*, Oslo 2003. (Myhre 2003b)
- Myhre, B. & T. Gansum, *Skipshaugen 900 e.Kr. Borrefunnet 1852–2002*, Borre 2003.
- Munch, P. A., *Det norske folks historie*, først publisert i 1852, Oslo 1941.
- Mundal, E., "Snorre som forfatter – kjelde til forskinga?", i T. Branstad & J. E. G. Eriksson, red., *Seminarieret "Snorre – litterat og historiker". 24.–26. november 1993*, Tønsberg 1994.
- Nicolaysen, N., "Om Borrefundet i 1852", i *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkens Bevaring. Aarbog 1852*, Kristiania 1854.
- Nicolaysen, N., *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord*, Kristiania 1882.
- Nordenborg Myhre, L., *Arkeologi og politikk. En arkeo-politisk analyse av faghistoria i tida 1900–1960*, Oslo 1994.
- Opedal, A., *De glemte skipsgravene*, Stavanger 1998.

Opedal, A., *Kongens død i et førstetlig rike: skipsgravritualer i Avalsnes-området og aspekter ved konstituering av kongemakt og kongerike 700–950 e.Kr.*, Oslo 2005.

Skre, D., "The Emergence of a Central Place: Skiringssal in the 8th Century", i D. Skre, ed., *Kaupang in Skiringssal*, Aarhus 2007.

Sturlason, S., *Kongesagaer*, Oslo 1930.

Østigård, T., *Norge uten nordmenn – en antinasjonalistisk arkeologi*, Oslo 2001.

Aall, J., *Snorre Sturlusons Norske Kongers Sagaer*, Christiania 1838.